

*JOÓB Máté*<sup>1</sup>:

## Az egyházi kollaboráció feldolgozásának sajátosságai és nehézségei

### *Abstract. Peculiarities and Difficulties of Processing Church Collaboration*

The purpose of this study is to show how the church public received the process of uncovering the past in the Evangelical Lutheran Church in Hungary in 2005, which is centred on the secret agent activities of those church members who collaborated with the communist-socialist system. One of the objectives of the political authorities was to eliminate, or at least weaken, the religiousness and the internal activity and social influence of the churches. The presentation and critique of the fact-finding work will focus on the testimonies of those who, as descendants of those involved, have been closely confronted with the disturbing revelations and who have seen the process of fact-finding from a particular perspective. The study points out the complexity and difficulties of fact-finding work, without losing sight of the conviction that reconciliation with the past is always justified. A unique feature of research on church collaboration is the examination from the perspective of descendants, which is the focus of this study.

**Keywords:** uncovering the past, collaboration, secret agent activity, transgenerational effect, confession, absolution

---

<sup>1</sup> Evangélikus lelkész-teológus, lelkigondozó, egyetemi docens. Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet, Budapest; e-mail: joob.mate@semmelweis.hu.



## 1. Bevezetés

Magyarországon az 1990-es évek eleje óta a szabadon választott Országgyűlés többször tett kísérletet arra, hogy elhatárolja magát a kommunista-szocialista politikai rendszertől. Ennek egyik módját abban látta, hogy anyagilag és erkölcsileg is kárpótolja az elmúlt rendszer áldozatait, és megakadályozza azon személyek közszereplését, akik korábbi titkos ügynöki tevékenységük ellenére is részt kívántak venni az új politikai és társadalmi rendszer kiépítésében. Ez utóbbi jogi rendezése számos akadályba ütközött, és megnyugtató rendezése elmaradt, az ügynökkérdés azonban tovább foglalkoztatta a társadalmat.<sup>2</sup>

A magyarországi levéltári kutatások jóvoltából egyre többet tudunk a titkosszolgálatok<sup>3</sup> működéséről, a belső apparátusról és a különböző minőségben tevékenykedő informátorokról.<sup>4</sup> A belső elhárítás egyházakra irányuló figyelméről is több fontos összefoglaló munka jelent meg az elmúlt években.<sup>5</sup> Magyarországon legintenzívebben a Magyarországi Evangélikus Egyházban indult el 2005-ben a tudományos igényességgel végzett múltfeltárás az ún.

---

<sup>2</sup> Ennek a többszöri kísérletnek az átfogó kritikai bemutatása: UNGVÁRY Krisztián (2017): *A szembenézés hiánya, Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017*. Budapest, Jaffa Kiadó.

<sup>3</sup> A titkosszolgálatok gyűjtőfogalma alatt a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség alá tartozó Csoportfőnökségeket értjük: hírszerzés (III/I.), kémelhárítás (III/II.), belsőreakció-elhárítás (III/III.), katonai elhárítás (III/IV.), operatív osztály (III/V.). Ez a szervezeti struktúra 1962-ben jött létre. A szélesebb közvéleményt elsősorban a belsőreakció-elhárítás (III/III.) tevékenysége, személyi állománya érdekelte.

<sup>4</sup> TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián (2008): *Az elhallgatott múlt, A pártállam és a belügy*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet; TABAJDI Gábor (2013): *A III/III krónikája*. Budapest, Jaffa Kiadó; HORVÁTH Sándor (szerk.) (2014): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest, Libri Kiadó; KÓNYÁNÉ KUTRUCZ Katalin – PETRIKNÉ Vámos Ida (2017): *Ügynöksorsok – Ügynök? Sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága; UNGVÁRY (2017).

<sup>5</sup> SOÓS Viktor Attila (2010): Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után a hatvanas évek végéig, In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat. 220–241.; KISS Réka – SOÓS Viktor – TABAJDI Gábor (2012): *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótitesteknek*. Budapest, L'Harmattan.

tényfeltáró bizottság (TB) megalakulásával. Ennek gyümölcseként három átfogó tanulmánykötet és számos értékes közlés jelent meg, melyek részletesen ismertetik az eddig elvégzett tényfeltáró munkát.<sup>6</sup>

Ha nem is ilyen intenzitással, mint az evangélikus egyházban, de a Magyarországi Református Egyházban is elkezdődött az állam és egyház titkos együttműködésének tudományos igényű feltárása. Az egyház zsinata 2009-ben döntött a református egyház 1948–1990 közötti korszakának feltárásáról és megismeréséről. Fazakas Sándor rendszeres teológiai megközelítésben számos írásában tárgyalta az egyházi bűnrendezés összetett kérdését.<sup>7</sup> Az Adventista Egyházban is történtek kutatások, melyek gyűjteményes kötetben jelentek meg.<sup>8</sup> A Magyar Katolikus Egyházban 2006-ban hozták létre a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt azzal a célkitűzéssel, hogy kutassa az 1945 utáni egyháztörténelmet.<sup>9</sup> A határon túli magyar egyházi közösségekben szintén születtek tudományos igényű feldolgozások a kollaboráció témakörében.<sup>10</sup>

---

<sup>6</sup> MIRÁK Katalin (szerk.) (2010): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó; MIRÁK Katalin (szerk.) (2014): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 1.* (Háló 2.). Budapest, Luther Kiadó; MIRÁK Katalin (szerk.) (2020): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 2.* (Háló 3.). Budapest, Luther Kiadó.

<sup>7</sup> FAZAKAS Sándor (2004): *Emlékezés és megbékélés, A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai.* Budapest, Kálvin Kiadó; FAZAKAS Sándor (2011): *Evangélikus tényfeltárás református szemmel,* In: Fabiny Tibor (szerk.): *Hálóba kerítve, Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról.* Budapest, Luther Kiadó. 35–47.; FAZAKAS Sándor (2017): *Vétkezünk ...Egyház a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

<sup>8</sup> HOLLÓ Péter (szerk.) (2012): *Háttér. Állambiztonsági dokumentumok a H. N. Adventista Egyház magyarországi történetéből.* Biatorbágy, Spalding Alapítvány.

<sup>9</sup> Nem hivatalosan azonban már 1999 óta létezik egy munkacsoport, amely önerőből végzi kutatásait az adott témában. SZABÓ Gyula (2011): *Az evangélikus tényfeltárás katolikus szemmel,* In: Fabiny Tibor (szerk.): *Hálóba kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról.* Budapest, Luther Kiadó.

<sup>10</sup> MOLNÁR János (2013): *A Securitate célkeresztjében.* Kolozsvár, Kriterion; MOLNÁR János (2014): *Szigorúan ellenőrzött evangélium.* Kolozsvár, Kriterion; CSENDES László (2018): *Egy kevésbé misztikus egyház.* Kolozsvár, Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház; KOVÁCS

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a közel húsz éve tartó tényfeltáró munkát a Magyarországi Evangélikus Egyházban. Szólni kíván annak előzményeiről, teológiai reflexiójáról, és arról, hogy a beszervezett egyházi ügynökök leszármazottai hogyan élték meg a nyilvánosságra hozatal egész családot megterhelő folyamatát. Ennek bemutatása arra a 15 félig strukturált interjúra támaszkodik, amelyeket az ún. megalapozott elmélettel (*grounded theory*) dolgoztam fel. Az interjúrészletek bemutatásával nem az objektív valóság feltárására törekszem, hanem a történések személyes, egyénileg megélt, szubjektív aspektusát kívánom bemutatni, valamint azt, hogy a felidézett múlt és a jelen perspektívája hogyan jelenik meg egyszerre az interjúk során.<sup>11</sup>

## 2. Közös szembenézés a múlt örökségével

2005 tavaszán a Magyarországi Evangélikus Egyházban – elsőként a történelmi egyházak között<sup>12</sup> – hivatalos keretek között is elindult egy folyamat, amely tisztázni kívánta az egyházi személyek és az állambiztonsági szolgálatok kapcsolatát.<sup>13</sup> Az MEE országos elnöksége 2005. március 3-i nyilatkozatában javaslatot tett az országos közgyűlés számára, hogy hozzon létre egy olyan munkacsoportot, amely kellő szakértelemmel fel tudja tární az ügynökmúlt kérdéseit.<sup>14</sup> A történésből, levéltárosból, jogászból és teológusból álló bizottság a mai napig intenzíven végzi munkáját. A világi sajtóban pozitív visszhangra

---

Sándor (2019): A Securitate az unitárius levéltárban, avagy hogyan cserélt gazdát egy hagyaték 1963-ban, In: *Keresztény Magvető*. 125/2019. 352–375.; PÁL János (2017): *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

<sup>11</sup> KOVÁCS Éva (2007): Narratív biográfiai elemzés, In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*. Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 373–396.

<sup>12</sup> A *történelmi egyházak* fogalmeredete nem tisztázott. Valószínűleg a politika kezdte el használni a rendszerváltást követően. E kategóriába tartozik a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége. Az új, 2011. december 30-án elfogadott egyházügyi törvény nem használja ezt a fogalmat, de a köznyelvben mégis megmaradt.

<sup>13</sup> Lásd: 5/2005. (V. 20.) országos közgyűlési határozat tényfeltáró bizottság létrehozásáról, In: *Evangélikus Közlöny*. 7. 1. 11.

<sup>14</sup> A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnökségének nyilatkozata, In: *Evangélikus Élet*. 2005. március 13. 1.

talált ez a kezdeményezés, de olyan vélemények is megfogalmazódtak, és talán ma is jelen vannak az evangélikus egyházban, hogy nem a nehezen feldolgozható múltat kellene megismertetni a társadalommal és az egyházi közvéleménnyel, hanem inkább az ellenállás pozitív példáit kellene bemutatni.<sup>15</sup>

A bizottság létrehozása természetesen nem volt előzmények nélküli.<sup>16</sup> Már a 80-as években fogalmazódtak meg olyan egyéni állásfoglalások és alakultak olyan megújulási mozgalmak az egyházban, amelyek nyilatkozataikban kritikával illették az akkori egyház(i vezető)k működését, teológiai irányultságát, az államvezetéshez való viszonyát: „A diakóniai teológia<sup>17</sup> abszolúttá tétele és kényszere korlátozza, sőt megszünteti az egyház életének belső szabadságát” (*Testvéri Szó*, 1986).<sup>18</sup> „Az elmúlt 40 év során mind az állam, mind az egyház átlépte a lutheri értelemben vett illetékessége határát[,] és közvetlenül vagy közvetve ezzel függ össze minden területen egyházi életünk eltorzulása és megerőtlenedése” (*Summa summarum*, 1988).<sup>19</sup> „Történjen meg végre az elmúlt évtized átfogó kritikai elemzése, amelyről elválaszthatatlan gyávaságaink, hallgatásaink, árulásaink, elvtelen megalkuvásaink, szolgálalkúságunk bevallása! Becsüljük meg azokat, akik minden kényszerítő körülmények ellenére ragaszkodtak meggyőződésükhöz” (*Kiáltó Szó*, 1989).<sup>20</sup> Bár ezekben a dokumentumokban nem esik szó arról a konkrét igényről, hogy az állambiztonsági szolgálatok és egyes egyházi személyek kapcsolatát fel kellene tárni, a diktatúra évtizedei kritikai elemzésének igénye mégis központi helyet foglal el.

---

<sup>15</sup> Ezen törekvések között érdemes kiemelni két interjúkötetet, amelyek még az 1990-as években keletkeztek: MIRÁK Katalin (szerk.) (1995): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról. I. kötet* Budapest, MEVISZ; MIRÁK Katalin (szerk.) (1999): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról. II. kötet.* Budapest, MEVISZ.

<sup>16</sup> Lásd bővebben: ZÁSZKALICZKY Pál, ifj. (2005): A késlekedés évtizede, A Magyarországi Evangélikus Egyház a 90-es években, In: *Keresztyén Igazság*. 2005/66. 18–30.

<sup>17</sup> A diakóniai teológia az egyházvezetés által kizárólagosságot követelő teológiai irányzat volt, melyhez a lelkeszi karnak maradéktalanul igazodnia kellett. Ennek egyik legproblematisabb pillére a világi vezetést (ki)szolgáló attitűdje volt. A diakóniai teológia kritikájához lásd: VAJTA Vilmos (1987): *Die „diakonische Theologie“ im Gesellschaftssystem Ungars.* Frankfurt a. M., Lembeck.

<sup>18</sup> *Keresztyén Igazság*. 1989/4. 21–23.

<sup>19</sup> *Keresztyén Igazság*. 1989/1–2. 44–57.

<sup>20</sup> *Keresztyén Igazság*. 1989/3. 1–3.

A múlt örökségével kapcsolatos hivatalos egyházi állásfoglalások értelemszerűen csak a rendszerváltás évében jelentek meg.<sup>21</sup> 1990. május 17-én a Déli Evangélikus Egyházkerület Presbitériuma nyilatkozatot fogalmazott meg az előző évtizedek szocializmust kiszolgáló egyházi életéről.<sup>22</sup> Ebben a mindenki számára elérhetővé vált dokumentumban a presbitérium kifejezi bűnbánatát az elmúlt időszak történései miatt, és arra bátorítja a lelkészeket és gyülekezeteket, hogy ők is ugyanúgy járjanak el. Bár az ilyen műfajú dokumentumokban inkább általános megfogalmazások olvashatók, a nyilatkozat konkrétumokról is szól;<sup>23</sup> igaz, nem beszél arról az igényről, hogy ezt az együttműködést alaposabban is feltárja az egyház vezetősége. Ez a gondolat egy következő hivatalos közleményben jelenik meg. 1991. június 8-án megalakult a rendszerváltó zsinat. Az országos presbitérium ezt megelőző, május 10-i rendkívüli ülésén Frenkl Róbert országos felügyelő írásbeli jelentésében szólt a múlt feltárásának irányairól és szükségességéről. Így fogalmazott:

„A második világháborút követő korszak különböző időszakainak értékelése, az egyháztörténeti feltáró tevékenység alapjainak, feltételeinek a megteremtése, az érdemi munka megindítása [...], a múlttal kapcsolatos aktuálpolitikai küzdelmek lezárása még inkább erősíti az objektív történeti feltáró munka lehetőségét és szükségességét. Nem ítélezésről van szó, hanem tényekről és a tények közötti összefüggések feltárásáról. Arról, hogy mire kényszerült az egyház, és mi az, ami nem állami nyomással – legalábbis közvetlenül nem azzal –, hanem viszonylag szabad belső döntéssel függött össze. A zsinat számunkra, élők számára is módot ad arra, hogy szembesüljünk korábbi tevékenységünkkel [...]. Remélem, megfogalmazásom kizárja azt a félreértést, hogy a múlt bármely súlyos gondját a szőnyeg alá kívánám söpörni, ellenkezőleg...”<sup>24</sup>

---

<sup>21</sup> Lásd továbbá: MIRÁK Katalin (2010b): Az evangélikus tényfeltáró munka története, magyarországi háttere és a bizottság működése (1990–2010), In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 47–88.

<sup>22</sup> A Déli Evangélikus Egyházkerület Presbitériumának Nyilatkozata, In: *Evangélikus Élet.* 1990. június 3. 2. – közli MIRÁK (2020), 209.

<sup>23</sup> „Cserbenhagytuk a politika áldozatait is, az elhurcoltakat, a kitelepítetteket, a kulákoknak minősített testvéreinket, az 1956 utáni megtorlás áldozatait.”

<sup>24</sup> Az országos presbitérium 1991. május 10-i – rendkívüli – ülése jegyzőkönyvének melléklete.

A már említett rendszerváltó zsinat 1991. november 24-én egy nyilatkozatot adott ki, amelyben a következőket fogalmazta meg:

„Ugyanakkor terhelnek bennünket az egyházunkban és egyházunk nevében elkövetett bűnök, törvénytelenések és méltatlan esetek, amelyekkel egyházunk annyszor szégyent hozott Urára, és amelyek akadályozták küldetése teljesítésében. Bánjuk, amit elkövettünk, szánjuk, amit elmulasztottunk, fájjaljuk, hogy egymást nem tudtuk eléggé erősíteni és megtartani. Kevés mentség, hogy külső nyomásra cselekedtünk. [...] Ugyanakkor bűneinket meg kell vallanunk, hogy Isten és egymás bocsánatát elnyerhessük. Isten előtt állva azonban nemcsak egyéni bűneinkkel szembesülünk, hanem – benne élve az evangélikus egyházban, és vállalva annak történelmi folyamatosságát – az egész egyházunkat terhelő bűnökkel is. Minden bűnünkért, azokért is, amelyeket csak a szíveket vizsgáló Úr ismer, kérjük Isten bocsánatát és testvéreink bocsánatát, akik ellen vétkeztünk.”<sup>25</sup>

A már többször idézett zsinati alakuló ülésen, 1991. június 8-án a fasori evangélikus templomban Harmati Béla püspök az úrvacsorai liturgia keretében felidézte Scholz László lelkész 1956 végén egy lelkészértekezleten elhangzott, bűnvallásra bátorító szavait, amelyek 1991-ben újra nagyon aktuálissá váltak:

*„Akinek van megbánnivalója, menjen oda a társához vagy a püspökéhez, vagy álljon a lelkészi közösség elé, és könnyítsen lelkén. Visszatekintve az elmúlt 6–8 évre (1991-ben: harminc-negyven évre), ilyesféle vallomásoknak kell elhangozniuk: Besúgó voltam, följelentettem lelkésztársaimat, befeketítettem őket, bánom. Pozíciót, hatalmat szereztem, kihasználva a konjunktúrát, bánom. Fiatalon egy-két év alatt karriert futottam, mert csak a vonalba kellett beállnom, de a feladatokkal megbirkózni tehetségemen felül való volt, nem tenném többé. Jól éltem, anyagi előnyökre tettem szert ügyes helyezkedésemmel, bánom. Cikkeket írtam, amik látom, nem állhatnak meg az ige mérlegén, visszavonom őket, bánom, hogy a nevem örökre alattuk áll. Teológiailag támogattam olyan cselekedeteket, amik nem Isten igéjéből születtek, s*

---

<sup>25</sup> BALÁS István (2010): A magyar egyházak mozgástera a proletárdiktatúra idején (1948–1989), In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 89–194.

ezzel azt a látszatot keltettem, mintha Isten akarata volna, bánom. Nem mondtam igazat, és tudtam, hogy nem mondok igazat, de nem merem másképp szólni, bánom. Többször is megforgattam a köpönyegemet, ahogyan az érdek újra meg újra kívánta, felettébb bánom. Még jó időben leszakadtam a tévúton járóktól, de annyi és annyi évig én is toltam a szekeret, bánom.”<sup>26</sup>

A rendszerváltást követő évek minden igyekezete ellenére mintha az egyház közössége számára elmaradt volna a katartikus (megtisztulást jelentő) élmény. Belső szobában történő egyéni és interperszonális kiengesztelődések bizonyára történtek. Néhány hivatalos, közösségi szinten megfogalmazott nyilatkozat is született, de a rendszerváltást követő években egyetlen egyházi személy sem állt a nyilvánosság elé azzal az igényel, hogy addig titkolt múltját felvállalva, azt kritikusan bemutatva letegye a közösség elé.

Nem kerülhetjük ki a kérdést, hogy vajon miért kellett tizenöt évet várni arra, hogy az egyház hivatalos formában is elindítsa tényfeltáró munkáját? Ahogy korábban említettük, az elvárások nagyon szerteágazóak voltak. Abban sem volt egység, hogy milyen módon kellene viszonyulni a múlt történéseihez. A múlt nagyon is élt még a jelenben személyi és gondolkodási szinten egyaránt. Tovább nehezítette a viszonyulást az is, hogy a szükséges történelmi távolság talán még nem állt rendelkezésre, a múltfeltárás bekerült az egyházpolitikai erőterébe, mivel a kérdést leginkább az egyházi belső ellenzékhez tartozó családtagok karolták fel.<sup>27</sup> Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy egy nagyfokú félelem övezte az egész kérdéskört. Az erős családi összefonódások miatt nehéz volt meghatározni, hogy valójában kik, mely családok érintettek a múlt terhelt örökségében. A tudományos feltárás elindítását az is nehezítette, hogy a tényfeltáró bizottság előtt nem voltak olyan példák, amelyek segítették volna az igen kényes munka körvonalazását és megtervezését.<sup>28</sup>

---

<sup>26</sup> SCHOLZ László (1989): Egyházunk mai helyzete és lelkeszi feladataink (1956), In: *Keresztényen Igazság*. 1989/4. 31.

<sup>27</sup> CZENTHE Miklós (2006): Az egyházi közelmúlt feldolgozásának történeti kérdéseire, In: Fabiny Tibor, ifj (szerk.): *Igazság és kiengesztelődés, Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései*. Budapest, Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület. 30–67.

<sup>28</sup> MIRÁK (2014b), 12–17.



A fordulópontot, azaz a tényfeltáró bizottság felállítását végül az ügynöklisták megjelenése jelentette. 2005. február végén az internetre is felkerült a *Szakértő '90* „aláírással” ellátott ügynöklista. Ez a lista kétszázötvenkilenc nevet tartalmazott.<sup>29</sup> Sokan azt feltételezték – bár kétséget kizáróan bizonyítani eddig senki sem tudta –, hogy ez a lista annak a névsornak a szerkesztett változata, amelyet sokszor egyszerűen csak Antall-listának neveztek, és amelyről az a hiedelem járta, hogy Antall József miniszterelnök kapta elődjétől. Ezen az ügynöklistán hét közismert evangélikus személy is szerepelt, akik közül öt egyházi vezető volt.<sup>30</sup> A 2005. március 13-án megjelent evangélikus hetilapban az országos felügyelő (az MEE legfelsőbb világi vezetője) – aki maga is szerepelt a listán – a névsor megbízhatatlansága és az azt alátámasztó dokumentumok hiánya miatt az egész ügyet aggályosnak és alapvetően provokációnak tekintette. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz (pro és kontra), hogy az egyházi közvéleményben felerősödött az ügynökkérdés tisztázásának a szándéka. Alapvető kérdésünket nem feledve – inkább kiegészítve azt – érdemes felvetnünk, a magas egyházi pozícióban lévő személyek önfeltárásukkal miért nem előzték meg az ügynöklisták megjelenését. A válasz nyilvánvalóan összetett, ahogyan erre már utaltunk. Egyik okát azonban abban is megláthatjuk, ami világi területen is megfigyelhető. Ennek értelmében az előző rendszerben már pozíciókat betöltők a rendszerváltást követően demokratikusan legitimálódtak, és így bátran gondolhatták, hogy összességében az 1990 előtti tevékenységük vállalható.<sup>31</sup>

A *Szakértő '90* ügynöklista mellett Majsai Tamás cikksorozata is minden bizonnyal impulzusként szolgált, melyben levéltári dokumentumokra hivatkozva több evangélikus lelkész együttműködéséről számolt be.<sup>32</sup>

A tényfeltáró bizottság 2010-ben megjelent első hivatalos dokumentum- és tanulmánygyűjteményének előszavában meglehetősen szerteágazó gondolatokat találunk

---

<sup>29</sup> A lista ma is elérhető a következő oldalon: <http://www.utolag.com/Ilkei/Ugynok/Ugynoklista.htm>.

<sup>30</sup> MIRÁK (2010b), 51.

<sup>31</sup> ITTÉZS János et al. (2010): Előszó, In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról*. (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 7–9.

<sup>32</sup> MAJSAI Tamás (2000): Palástolt és palástos ügynökök. *Magyar Narancs*, 2000. október 19. [https://magyarnarancs.hu/publicisztika/majsai\\_tamas\\_palastolt\\_es\\_palastos\\_ugynokok-56259](https://magyarnarancs.hu/publicisztika/majsai_tamas_palastolt_es_palastos_ugynokok-56259) (utolsó megtekintés dátuma: 2024. január 24.); MAJSAI Tamás (2006): Öt évtizeden át ügynökök az evangélikus egyház élén. I–IV. rész, In: *Élet és Irodalom* L. 36–39.

a múltfeltárás szükségességéről és céljáról. Mintha sűrítve megtalálnánk benne az öt év (2005–2010) vívódását:

„Feltétlenül szükségessé vált a bizottság felállítása, hogy ezt az egyházunk számára oly fájdalmas ügyet ne engedjük át, ne szolgáltatassuk ki a sokszor nem is titkoltan egyházellenes szándékkal megszólalóknak. [...] Az egyházi tényfeltárás nem törekedhet a fenti mulasztások pótlására, szándéka »csupán« annyi, hogy bemutassa: miként vált egy viszonylag kicsi, de nagy múltú és komoly intellektuális erővel bíró közösség a kommunista rendszer áldozatává, egyes tagjai pedig hogyan lettek – különböző indokok alapján és nagyon eltérő mértékben – a rendszerrel aktívan együttműködővé. [...]

[A] jelen kötetben vázolt kutatásból egyenesen következik a 20. század viharos magyar történelmének minél szélesebb körű, tisztázó és gyógyító feltárásának szándéka és támogatása.

Ugyanakkor nem lehet csak azokra tekintettel lenni, akik ügynökké lettek, de azokról megfeledkezni, akik az ügynöki tevékenységet folytató testvéreink miatt pályájukon, emberségükben, szolgálatukban, időnként még tisztességükben is hátrányt szenvedtek. Sajátos igazságtétel lenne az, ha Justitia mérlegének egyik serpenyőjét leszerelnénk. [...] az egész közösség ügyei ezek, közös múltunk mindannyiunkra ható története, amely – ha a rosszindulatú vagy szenzációra éhes sajtó esetleg nem is teregetné ki – megterhel bennünket, szolgálatunkat hiteltelenné, közösségünket gyengélkedővé, egymás iránti bizalmunkat – az előző rendszer szándéka szerint – bizonytalanná teheti. Az egyháznak a múlttal való közösségi szembenézése kötelesség, amire Isten ad erőt és reménységet.”<sup>33</sup>

Ezekből az idézetekből jól érzékelhető, milyen összetett elvárások és célkitűzések között indult el a tényfeltáró munka. Mindenképpen értékelendő, hogy az elvárások messze túlmutatnak eddig titokban lévő adatok megismertetésén és nevek közzétételén. Bár a tényfeltáró bizottság – mint az első ilyen jellegű testület – megalakulása óta

---

<sup>33</sup> ITT ZÉS et al. (2010), 7–8.

kétségtelenül intenzív szakmai munkát folytatott, maradnak bőven olyan kérdéseink, amelyek megválaszolása még várat magára.

A folyamat összetettségét jól tükrözi a *Háló* második kötetének előszavában olvasható gondolat, amely szerint a tényfeltárási folyamat nehezebbnek bizonyult, mint ahogy azt a bizottság tagjai és az egyház közvéleménye előre gondolta.<sup>34</sup> A cél ugyanakkor változatlan: a tényfeltárás ne „ügynöközést”, hanem egy összetett és nehéz korszak megismerését, egyéni és közösségi feldolgozását jelentse. Nem lehet kétséges, hogy a tényfeltáró bizottság ezt a célt szem előtt tartva igyekszik munkáját végezni.

Ha az eddig megjelent három kötet előszavait egymás mellé rakjuk, érdekes gondolati ívet fedezhetünk fel. Az első előszóban a múlt feltárásának és megismerésének szükségessége áll a fókuszban, a második előszóban a tények fogadtatása kap nagyobb hangsúlyt, míg a harmadik előszóban a jövőt támogató feladatról esik szó:

„A Magyarországi Evangélikus Egyház tényfeltáró munkája, benne a *Háló* kötetek megjelentetésével nem azért folyik, hogy embereket megbélyegezzon, őket bűnösöknek kiáltsa ki, másokat pedig makulátlannak és tisztának minősítsen. Mindnyájunknak szól az apostoli intés: »Aki azt gondolja, hogy áll, vigyázzon, hogy el ne essék« (1Kor 10,12). Szoktak a »későn születés kegyelméről« beszélni, vagyis hogy valaki hálaadással nyugtázhathja azt, hogy ő nem egy olyan történelmi korban él, amikor könnyű volt rossz döntéseket hozni. Nem szabad elfelejtenünk ugyanakkor azt sem, hogy Isten emberei – lelkészek, felügyelők, presbiterek – demokráciában, a szabad vallásgyakorlás körülményei között is ki vannak téve kísértéseknek. Újra és újra kerülhetünk olyan helyzetekbe, amikor nehezen átlátható társadalmi és gazdasági körülmények között tisztességből kell vizsgáznunk. Ez azt is jelenti, hogy az evangélikus egyház tényfeltáró munkája korántsem csak a múltról szól, legalább annyira a jelenről és a jövőről is.”<sup>35</sup>

---

<sup>34</sup> GÁNC S Péter et al. (2014): Előszó, In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 1.* (Háló 2.). Budapest, Luther Kiadó. 9–11.

<sup>35</sup> FABINY Tamás – PRÖHLE Gergely (2020): „Nevez meg valódi nevünkön”, Az emlékezés gyógyítása az egyházban, Előszó, In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és*

A jelen és a jövő kihívásait szem előtt tartva érdemes röviden kitérni a múltfeltárás teológiai alapjaira vagy éppen annak tisztázatlanságára, hogy jobban megértsük a folyamat sajátosságait és nehézségeit.

### 3. Egyházhoz méltó tényfeltárás

A tényfeltáró bizottság lelkesízi tagja 2010-ben közzétett teológiai reflexiójában maga is szól arról, hogy egyáltalán nem egyszerű megfogalmazni, milyen is az egyházhoz méltó tényfeltárás.<sup>36</sup> Gondolatmenetének középpontjába a személyes felelősség kérdését állítja. Kritikája elsősorban arra irányul, hogy az érintett személyek, azaz azok az egyházi személyek, akik együttműködtek a titkosszolgálatokkal, nem vállalták a személyes felelősséget a múlt történései iránt. Nehéz ehhez a dilemmához közelíteni anélkül, hogy foglalkoznánk azzal a kérdéssel is, hogy valójában kiknek tekintjük azokat a személyeket, akik ügynöki tevékenységet folytattak. Lehet-e, vagy szabad-e egyáltalán általánosítani? Ügynökök voltak, vagy olyan lelkeszek, akik egymástól is eltérő mélységű ügynöki tevékenységet folytattak? Szükséges-e alkategóriákba sorolnunk az érintetteket beszerzésük szerint (zsarolás, megfélemlítés, önként), jelentéseik alapján (használatlan beszámolók, kifejezetten ártó, lelkesztársakat bemocskoló jelentések) vagy éppen azt figyelembe véve, hogy miként reagáltak lelepleződésükre (háritás, megbánás)? Tény, hogy egy olyan hatalommal folytattak titkos együttműködést, amelynek célja az egyházak likvidálása, majd pedig kihasználása volt. Sokan az Istennel szembeni hűtlenségnek tekintették/tekintik tevékenységüket („Senki sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket fogja gyűlölni, a másikat pedig szeretni, vagy az egyikhez ragaszkodik majd, a másikat pedig megveti.” – Mt 6,24a). De vajon mennyire lehet különbséget tenni a titkos és a nyilvános együttműködés között (kapcsolattartás állami hatóságokkal)? Amennyiben a rendszerváltást követően, de legkésőbb a tényfeltáró bizottság munkája elindulásakor

---

*tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 2. (Háló 3.). Budapest, Luther Kiadó. 9–13.*

<sup>36</sup> CSEPREGI András (2010): Új közösség felé? Tényfeltárás, emlékezés, személyes felelősségvállalás, In: Mirák Katalin Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 13–46.

többen számoltak volna be megterhelt helyzetükről (beszervezés körülményei, együttműködés részletei, önfeltárulkozás nehézségei), és amennyiben az egyház közössége nagyobb empátiát tanúsított volna az érintett személyek iránt (meghívás a múlt terheinek letételére), a megbélyegzések és általánosítások is elkerülhetőek lettek volna.<sup>37</sup>

A fenti gondolatokhoz szorosan kapcsolódik a rendezés kérdése. Tény ugyanis, hogy nem vált igazán járhatóvá az az út, amelyet az egyház vezetése az egyházi közvélemény többségével együtt leginkább preferált már a rendszerváltás óta és különösen az ügynöklista megjelenési évétől kezdődően. Ennek értelmében a beszervezett egyházi személyeknek bűnbánatot kell tartaniuk, meg kell vallaniuk elkövetett vétkeiket, s ezt követően – és csakis ebben a sorrendben – részesülhetnek feloldozásban, a szükséges konzekvenciák levonásával és a lehetséges korlátozások elfogadásával. Nem szeretném negligálni a bűnbánat–bűnvallás–megbocsátás rendezési sémát. Természetesen annak is megvan az érvénye és bizonyos esetekben az egyedüli létjogosultsága. Ugyanakkor a feltárt dokumentumok fényében nyilvánvaló, hogy sokkal összetettebb és bonyolultabb történéssel állunk szemben, mint azt legtöbben gondolták, és talán ma is gondolják. A bibliai és egyházi hagyomány mégis ezt a konfliktuskezelési módot hívta legintenzívebben elő, előidézve azt a helyzetet, hogy a terápia megelőzte az igen összetett diagnózis megfogalmazását.

Reflektálva a mögöttünk lévő folyamatra hiányosságként kell megfogalmaznunk, hogy teológiailag nem volt kellően kibontva, hogy amennyiben az ügynöki tevékenységet bűnnek tekintjük, akkor az vajon egyéni vagy közösségi rendezést kíván. Az evangélikus teológia nem ismeri a bűnök kategorizálását (bocsánatos–halálos, privát–publikus). Éppen ezért az is bizonytalanságot okozott, hogy ki vagy kik előtt kellene rendezni a múlt terheit. Olyan vétkekről van-e szó, amelyet az érintetteknek egyénileg, Isten színe előtt kell rendezniük, négy szemközt konkrét sértettekkel, vagy éppen a közösség előtt, mert közösség elleni sérelmekről van szó. Sajnos annak átgondolása is elmaradt, hogy egyházi közösségen, egyházi nyilvánosságon teológiailag mit is kell értenünk. Kik azok, akik pozíciójukban képviselni tudják az egyház teljes közösségét, és az egyházi nyilvánosság mely fóruma az, amely megfelelő, mindkét oldal számára kielégítő publicitást biztosít a múlt rendezésére?

---

<sup>37</sup> Nem problémamentes a beszervezett hálózati személyeket általánosságban „karakterzavaros személyiségek”-nek nevezni, akkor sem, ha egy lélektani fogalom segítségével próbáljuk meg megérteni működésüket. Lásd: CSEPREGI (2010), 17.

#### 4. Ahogy a családtagok megélték a múlt feltárásának folyamatát

A *Bevezetésben* már említettem, hogy tizenöt interjút készítettem beszerezett egyházi ügynökök leszármazottjaival, akik részletesen szóltak arról, milyen kapcsolatban álltak felmenőikkel, milyen érzésekkel élték meg közvetlen felmenőik addig leginkább titkolt múltjának nyilvánosságra hozatalát, valamint milyen megküzdési stratégiákat alkalmaztak annak érdekében, hogy a múlt váratlan öröksége hordozható legyen a számukra. Jelen fejezetben azokat az interjúrészleteket osztom meg, amelyek arról szólnak, hogy az interjúalanyok hogyan élték meg az egyházi tényfeltárás folyamatát.

A téma szenzitivitása miatt magam készítettem az interjúkat, és magam végeztem ezek kódolását.<sup>38</sup> Az alanyok minden esetben vagy gyermekei, vagy unokái a beszerezett egyházi személyeknek. Tizenketten gyermekek, akik közül nyolcan férfiak és négyen nők. Az unokák közül mind a hárman férfiak. Interjúalanyaim egy személy kivételével – aki külföldön él – tagjai a Magyarországi Evangélikus Egyháznak, némelyek fizetett alkalmazottai is (pl. lelkészek).

Talán az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy az érintett személyek és hozzátartozóik belső munkáját mennyire segítette vagy nehezítette a hivatalos egyházi tényfeltáró munka. Kívülről szemlélve azt mondhatjuk, hogy segítette, hiszen a tényfeltáró bizottság munkáját megelőzően egyetlen lelkész sem vállalta a személyes színrelépést. Nemcsak az eltitkolt tevékenység titokban tartása okozott a családtagok beszámolóí szerint nehézségeket, hanem annak későbbi megosztása is. A hallgatásnak természetesen több oka is lehetett. Érdeemes azonban megemlítenünk, hogy a beszerzés kiszivárogtatását (akár családtagoknak) államtitoksértésnek tekintették, amelyért 10 évet is kaphatott az érintett.<sup>39</sup> Bár a rendeletet 1987-ben eltörölték, hatása tovább élt az érintett személyek tudatában. A családon belüli hallgatás sok esetben azt eredményezte, hogy a családtagok nem az érintettektől tudták meg a tényeket, hanem különböző információs csatornákon keresztül.

Az első három idézetben a családtagok az érintett személyek érzésvilágát szólatartják meg, ahogy ők látták hozzátartozóikat. A becsületvesztés és a bizonytalanság került

---

<sup>38</sup> A kódoláshoz az Atlas.ti szövegelemző programot használtam (A-7F9-53E). Az idézetek alatt zárójelben található kódok az adatelemző szoftver által generált kódok, melyek az egyes interjúkra utalnak, valamint a szövegtörzsben betöltött helyükre.

<sup>39</sup> BM 1951. évi 21. törvényerejű rendelet 3. §.

előtérbe. Nehezen tudtak az érintettek megbirkózni azzal, hogy az ügynökügy felszínre kerülésével munkásságuk értékelésének középpontjába az államhatalommal történt titkos együttműködés került.

„Mi annyira szoros kapcsolatban vagyunk ma is, napi kapcsolatban, hogy ez a téma azonnal kijött, itt inkább az volt a nagy gond, hogy ez őt már egy olyan idegileg megtépázott állapotban érte, ahol ő úgy élte meg egyáltalán a kutatást vagy ezt a nagyon frontális direkt tényfeltárást az ő esetében, hogy a becsületét vonják kétségbe.” (2:18,28)<sup>40</sup>

„A becsületébe való gázolásként élte meg a módját annak, ahogy ezt csinálták, és azóta – azt kell azért mondani, hogy – egy örömtelen ember lett.” (2:26,45)

„Szerintem egy olyan dolgot akartak velem kimondatni, amit ő nem tudott, hogy mit kell kimondani.” (1:26,49)

Az interjúalanyok szélesebb összefüggésben is szóltak a tényfeltáró munkáról. Számos gondolat, javaslat vagy éppen kritika fogalmazódik meg az intézményesített tényfeltáró munkával kapcsolatban. Ezek között az első a lelkipásztori attitűd hiánya. Erre, mint a tényfeltárás folyamatának elején jelentkező hiányosságra hívja fel a figyelmet az első idézet. A második idézet abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy a bizottsági tagok megterhelő munkájára is kitér az interjúalany. A traumairodalomból ismeretes a másodlagos vagy vikariáló traumatizáció fogalma, amely éppen azt hivatott leírni, hogy a lelkileg megterhelő események hogyan hatnak mindazokra, akik áttételesen kapcsolatban állnak a megtörtént eseményekkel.<sup>41</sup>

---

<sup>40</sup> Az interjúrészeket változtatás nélkül kerülnek közlésre. A néhol nehezen követhető gondolatmenet hűen tükrözi a téma érzékenységét, összetettségét és az interjúalanyok érzelmi bevonódását.

<sup>41</sup> A fogalmat először olyan foglalkozású személyeknél írták le, akik a traumát közvetlenül elszenvedő személyekkel foglalkoztak, vagy a trauma megörökítésével, megjelenítésével kapcsolatos a hivatásuk: a holokausztmúzeum teremőrtől a filmrendezőkön át a pszichoterapeutákig. Körükben – bár a traumával csak közvetetten és látszólag távolról érintkeznek – jelentősen megváltozhat a világgal, másokkal és önmagukkal szembeni attitűd. Lásd bővebben:

A tényfeltárás folyamata nyilvánvalóan nemcsak az érintett családok számára jelentett megterhelő feladatot, hanem a szakmai munkát végző bizottságra, sőt valójában az egész egyházi közösségre is súlyos terhet rakott.

„Azt el kell mondani, hogy tényleg, amiatt, hogy nem volt az egész tényfeltárásnak lelkipásztori attitűdje vagy semmiféle olyan, hogy is mondjam, emberközeli vonatkozása, különösen az első körben, ezért ő ebbe tényleg belebetegedett; és ez a betegségbe való kísérés is egy elég jelentős feladatot rótt a család többi tagjára, persze elsősorban anyámra, mert őrajta csattan, hogyha feszültség van, de akár a testvéremre, akár énám is.” (2:20,37)

„Neki mondtam, emlékszem, hogy András (a bizottság lelkészi tagja), neked lenne a feladatod, hogy az érintettekkel beszélj és a többinek is, a Mirák Katinak meg Balázs Pistának a lelkivilágát gondozd, mert valószínűleg olyan terheket vesznek ők magukra, amiknek a gondozására nem képesek maguktól, és én azóta is fenntartom, hogy szerintem ők is szenvednek ettől, óriási nagy teher.” (1:35,73)

Szintén kritikaként fogalmazódik meg a tényfeltáró folyamat időzítése abban az értelemben, hogy a hálózati nevek (fedőnevek) dokumentálása és közzététele megelőzte az érintett személyekhez kapcsolható jelentések feldolgozását és publikálását. Tény ugyanis, hogy a bizottság erős külső nyomásra először egy listát tett közzé a munkafolyamatot felügyelő zsinat elé, amely csak hálózati neveket tartalmazott. Ezen a listán közel 50 hálózati név szerepelt. Négy személy esetében pedig, akikről egyértelműen dokumentálható volt, hogy kapcsolatban álltak a titkosszolgálatokkal, a hálózati azonosítást és a vele kapcsolatos levéltári iratanyag legfőbb adatait is közzétette.<sup>42</sup>

---

KRYSINSKA, Karolina – LEISTER, David (2006): The Contribution of Psychology to the Study of the Holocaust, In: *Dialogue and Universalism*. 2006/16. 141–156.; VARGA Katalin (2011): A transzgenerációs hatások az epigenetikai kutatások tükrében, In: *Magyar Pszichológiai Szemle*. 66. 3. 507–532.

<sup>42</sup> MIRÁK (2010), 57–58.



Az első olyan kötet, amely differenciáltan mutatta be az ügynöki tevékenységet, csak 2014-ben jelent meg.<sup>43</sup>

Az időzítés problematikája abban az összefüggésben is előkerült, hogy az idősebb érintett személyek számára mennyire megterhelő volt életútjuk végén foglalkozni korábbi eltitkolt tevékenységükkel.

„Nagyon ambivalens, én teljesen megértem azt, hogy az egyháznak szembe kell nézni saját múltjával, én nagyon korainak tartottam azt, hogy kellő rálátás nélkül csináltak olyan anyagokat, amit lehet, hogy ki kellett volna deríteni, lehet, hogy fel kellett volna vetni papírra vagy számítógépre [sic!], de nem biztos, hogy publikálni kellett volna. Tehát itt a kipellengérezés határát súroló eljárások voltak, amik aztán engem borzasztóan bosszantottak és bántottak ebben az egész folyamatban. Ha rajtam bármi ez ügyben múltott volna, akkor azt mondtam volna, hogy igen, mindent kutassanak, mindent rögzítsenek, és rakják pánccs szekrénybe, és majd utána; nem tudták ezt úgy, hogy ne okozzanak felesleges sebeket, a másik oldalon úgy éreztem, hogy nem gyógyítottak annyit, amennyit ezzel az egész folyamattal eredetileg gyógyítani vagy legalábbis tisztítani szerettek volna: ez az egyik ilyen dolog. A másik pedig az, hogy az én megítélésem szerint sokkal többet kellett volna, és talán ebben sikerült valami kis változást elérni apám esetével kapcsolatban, többet kellett volna beszélgetni az érintettekkel, mint írni róluk.” (2:22,41)

„Innentől tartom én ezt borzasztóan rossznak, hogy itt olyan hirtelen, gyorsan akartak eredményt produkálni a tényfeltárók.” (5:4,23)

„Ők akkoriban, főleg anyám, akkor egyfajta dühös szomorúsággal állt ehhez a témához, hogy most miért kell egy nyolcvan- vagy hetvenöt éves embert, miért kell meghurcolni, aki egész életét az egyháznak szentelte. Ez volt a fő narratíva, hogy itt van egy ember, aki tényleg mindenét odarakta, és akkor most itt az utolsó pár éve meg arról szól, hogy lehúzzák róla a vizes lepedőt [sic!], úgy, hogy

---

<sup>43</sup> Ebben a kötetben D. Káldy Zoltán és Dr. Ottlik Ernő püspökök ügynöki tevékenysége kerül bemutatásra. Hálózati munkájuk összehasonlítása nyilvánvalóvá teszi a különbségeket, akár a motivációra, akár a következményekre gondolunk.

tulajdonképpen nem tud védekezni, és nem is lehet védekezni, mert eléggé tényyszerű, ahogy te is mondtad, rajta volt a listán, tényyszerű, de hogy nem tudja ezt igazából kifejtteni; és amikor arról beszél, hogy ír egy önéletrajzi könyvet, őszintén szólva, hogy lesz-e vagy nem, már elég sok megvan belőle, és akkor ott ír nyilván ezekről is.” (9:6,53)

„Nem is az, hogy nekem, hanem egyáltalán, könyörgöm, van itt egy ember, aki az életet letett az asztalra [sic!], ha nagy képben akarom mondani, a kommunizmus alatt is működött az egyház, volt igehirdetés, és volt ifjúsági munka, ahol jobban odatették magukat. És akkor most, mint hogyha kvázi mintha összeesküvés lenne, de nincs igazán helyére téve. A *Háló* könyvek közül – hát hogy mondjam – többször is próbálok átmászni rajtuk, meg nézegetni, de ahhoz képest, hogy a Káldy ott például nyilatkozgatott összevissza, ahhoz képest a *Háló*ban már vannak pozitív felütések, és a saját megélesem szerint még mindig kevesebb pozitív felütés van, mint amennyi a Káldyhoz köthető. Hogy mondjam, Ottlyk viszonylatában viszont az egy érdekes dolog, mert Ottlykkal apámat sohasem láttam úgy beszélni, mint Káldyval, egyházépítő jelleggel.” (11:10,135)

A családtagok részéről olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy az egyházban vannak sokkal nehezebben feldolgozható problémák, amelyekkel inkább kellene foglalkozni. Nem az ügynökkérdés az egyház legnagyobb erkölcsi terhe.

„Talán azért, mert fokozatosan, tehát az apámnál már az ő érintettsége előtt sokat beszélgettünk arról, hogy miért kell egyáltalán erről írni, nem jó ez a módszer, nem lehet ma már. Anyám tette hozzá mindig ezeket a gyakran hangoztatott érveket, hogy miért ezt az egyet pécézik ki, miért nem az alkoholista papokról, a feleségeiket verő papokról, sikkasztó papokról beszéltek, hogy miért pont ez, ami napirendre kerül, arról legalább annyit lehetne, tehát azért ez már téma volt.” (1:38,98)

Szintén az elutasítást erősíti az a gondolat, mely szerint lehet, hogy az egész tényfeltárási folyamatban egyszerűen határátlépés történik. Itt érdemes újra utalnunk a tényfeltárási teológiai megalapozásának hiányára. Erről szól a következő idézet:

„Most is azt gondolom, hogy vannak dolgok, amiket az emberekkel, és vannak dolgok, amiket az Úristennel kéne elszámolni, és nem biztos, hogy a tényfeltárásnak ez a módja, hogy az emberei vagy a bizottság vagy maga a gondolat nem csinál határátlépéseket, és esetleg olyan dolgokban is turkáltak, amiket az Úristennel kéne elrendezni embereknek.” (2:12,24)

Az inkább tartózkodó vagy elutasító hozzáállások mellett ugyanakkor megjelenik az a vélemény is, hogy az egyháznak szüksége van a tényfeltárási munkára, a publikált dokumentumokra, hogy jobban megismerhetővé váljon a korábban titkolt múlt.

„A publikálást én jónak tartom, az, hogy jönnek a kötetek, ez szerintem fontos.” (1:42,106)

A fent ismertetett idézetek valójában jól tükrözik azokat a dilemmákat, amelyek végigkísérték a tényfeltárási eddigi folyamatát. Nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy ezek a feszültségek mennyire lettek volna elkerülhetőek. A szubjektív megélesek megkérdőjelezése bizonyára nem megfelelő attitűd, ugyanakkor nagyon nehéz mindenki számára elfogadható állításokat megfogalmazni a lelkipásztori megközelítésről, a megfelelő időzítésről, vagy akár csak arról a kérdéstről, hogy az egyház közösségének milyen prioritásokat kell megfogalmaznia akár a feldolgozandó, akár a célul kitűzött témákkal kapcsolatban.

## **5. Felkészülés a múltra**

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy bemutassam a Magyarországi Evangélikus Egyházban folyó tényfeltárási sajátosságait és nehézségeit. Az egyházi közvélemény már a kezdetektől fogva nagyon ambivalensen viszonyult a titkos dossziékba zárt múlt feltárásihoz és megismeréséhez. Egyszerre jelent meg a kíváncsiság és a félelem, a megismerés vágya és az illetékes megkérdőjelezése. Vajon sikerül-e úgy és annyira feltárni az ismeretlent, hogy az építsen, és ne romboljon?

A szélesebb társadalom és a szakma is pozitívan fogadta a tényfeltáró bizottság megalakulását, és azóta is érdeklődéssel kíséri az elmélyült tudományos munkát.<sup>44</sup> A társadalmi visszhangokból elsősorban a bátor szembenézés méltányolása hallható ki (szembeállítva más egyházak vonakodásával). A levéltári és történelmi szakma pedig a feltáró munka módszertani alaposságát tartja figyelemreméltónak.

A tényfeltárás az evangélikus egyházban minden pozitívuma ellenére sok feszültséggel és egyet nem értéssel járt együtt. Nem sejtett személyek nevei kerültek elő, olyan történetek is napvilágot láttak, amelyekre csak kevesen gondoltak, és keletkeztek olyan családi feszültségek is, amelyek talán a szőnyeg alatt maradtak volna, ha nincs tényfeltárás. Az egyház közösségének szembesülnie kellett azzal, hogy a múlt megismerése és feldolgozása olyan folyamat, amely teljes mértékben nem szabályozható és nem kontrollálható. A tények sem képesek erre. Talán ezért is van kiemelten szükség arra, hogy ne csak a múltra reflektáljunk, hanem arra a folyamatra is, amelyben ez a szembenézés és feldolgozás megtörténik.

A reflexióra azért is szükségünk lehet, mert az egyházakat ma is veszélyezteti a politikai nyomás és kontroll, amely annyira jellemző volt az elmúlt rendszerben. A második világháborútól a rendszerváltásig terjedő korszakot, az államhatalomnak az egyházak irányába megnyilvánuló működését a következő kifejezésekkel írhatjuk le: likvidálás, bomlasztás, manipulálás és önös érdekek érvényesítése érdekében történő kihasználás. A világi hatalom részéről történő beavatkozás minden bizonnyal hasonló formában és mélységben már nem lesz megtapasztalható, mint ahogy az a kommunista-szocialista diktatúrák idején megtapasztalható volt. Újra ismétlődő mintázatok azonban előfordulhatnak, és az sem zárható ki, hogy az utánunk jövő generációnak is meg kell majd birkóznia azzal az örökséggel, amit rájuk hagyunk.

Egyházi személyek és közösségek egyéb működésével kapcsolatban is felvetődhet a tényfeltárás szükségessége. A lelkescsaládokat ma is terhelhetik titkolt családi történetek és tabuk, amelyek hordozása mérgezi a családon belüli kapcsolatokat, de akár a nagyobb gyülekezeti közösségek életét is. Ha nehéz is szembesülni a tényekkel, nem csak egyházi kereteken kívül lehet találkozni fizikai, szexuális, lelki és érzelmi vagy akár gazdasági és

---

<sup>44</sup> TEVELY Arató György (2016): „Viaskodjatok a hitért, mely a szenteknek adatott.” Az evangélikus tényfeltárás legújabb eredményeiről, In: *Hitel*. XXIX. 77–96.; KARDOS Ernő: Amikor a püspökök belügyes spiclik is voltak, <https://hirklikk.hu/kozelet/amikor-a-puspokok-belugyi-spiclik-is-voltak/368773> (utolsó meglekintés dátuma: 2024. január 27.).

spirituális bántalmazással, valamint testi és érzelmi elhanyagolással. Vajon a kollaborációt érintő tényfeltárás milyen munícióval szolgálhat egyéb titkolt vagy titokba kényszerített történések feldolgozásához?

A Magyarországi Evangélikus Egyház tényfeltáró folyamatának tapasztalatai reménység szerint impulzusokat adhatnak más egyházak számára, ahol ez a folyamat megrekedt, vagy ahol el sem kezdődött.

Ha a 2005 óta eltelt időszakra gondolunk – de akár a rendszerváltástól számítva –, talán nem túlzott az a megállapítás, hogy mélyebb teológiai alapvetésnek kellett volna kísérnie a tényfeltárás folyamatát.<sup>45</sup> Az egyháztörténelem bőven szolgáltat muníciót ahhoz, hogy rendszeres és gyakorlati teológiai szempontból is átgondoljuk, hogy egy meghatározott történeti korban, egy meghatározott dilemma kapcsán hogyan lehet egyházhoz méltó módon rendezni az egyházon belüli ügyeket. Emlékezzünk vissza, hogy már a Decius-féle üldözés után komoly vitát támadt az egyházban, hogy miként kell viszonyulni a hitehagyókhhoz. Az üldözés váratlanul érte a keresztény közösségeket. Voltak, akik azt a véleményt képviselték, hogy akik megtagadták a hitüket az üldözés alatt, azokat nem szabad visszafogadni az egyházba, azaz nincs számukra bocsánat az egyházon belül. Az ezzel ellentétes nézőpontot képviselők pedig azt vallották, hogy akár nyilvános bünbánati eljárás nélkül is vissza lehet fogadni a hitehagyókat az eucharisztikus közösségbe. Cyprianusz, Karthágó püspöke köztes megoldást javasolt a hitehagyók (*lapsi*) ügyében, remélve, hogy mind a két tábor elégedett lesz. Azt indítványozta, hogy minden egyes esetet külön vizsgáljanak ki, mert nyilvánvaló különbségek vannak közöttük.<sup>46</sup>

A nyilvánvaló különbségek feltárása és ismertetése fontos célkitűzés lehet a múltfeltárás folyamatában. Ehhez nemcsak a levéltári dokumentumok alapos vizsgálatára van szükség, hanem az érintett személyek és azok családtagjainak intenzív megszólaltatására. A bizottság teológus tagja Miroslav Volf horvát származású teológus gondolatmenetét és a „kettős szemlélet” fogalmát hívja segítségül, amikor azt hangsúlyozza, hogy a tettesek

---

<sup>45</sup> Ennek elmaradása nyilvánvalóan összetett kérdés, de nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az Evangélikus Hittudományi Egyetem rendszeres és gyakorlati teológiai tanszékeinek vezetői maguk is hálózati személyek voltak az elmúlt rendszerben.

<sup>46</sup> DALLEN, James (1991): *The Reconciling Community. The Rite of Penance*. Collegeville, Pueblo Publishing. 37–41.

és áldozatok hangját ugyanúgy meg kell hallgatni.<sup>47</sup> A szerző maga is hangsúlyozza, hogy ezt a „kettős szemléletet” nehéz megvalósítani. Sajnálatos módon a meghallgatás sokak belső igazságérzetében veszélyesen összekapcsolódott/összekapcsolódik a felmentés gondolatával. Pedig a néven szólítás (általánosító megbélyegzés helyett), a közösségbe hívás (az ők bűnösök és mi igazak elhatárolódás helyett) kívülről és belülről forraszó változást idézhet elő, ahogy történt Zákeus esetében is.

### Felhasznált irodalom:

- BALÁS István (2010): A magyar egyházak mozgástera a proletárdiktatúra idején (1948–1989), In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó.
- CZENTHE Miklós (2006): Az egyházi közelmúlt feldolgozásának történeti kérdéseiről, In: Fabiny Tibor, ifj. (szerk.): *Igazság és kiengesztelődés, Az egyházi közelmúlt feldolgozásának teológiai, történeti, etikai és gyakorlati kérdései.* Budapest, Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület. 30–67.
- CSENDES László (2018): *Egy kevésbé misztikus egyház.* Kolozsvár, Romániai Evangélikus Lutheránus Egyház.
- CSEPREGI András (2010): Új közösség felé? Tényfeltárás, emlékezés, személyes felelősségvállalás, In: Mirák Katalin Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 13–46.
- DALLEN, James (1991): *The Reconciling Community. The Rite of Penance.* Collegeville, Pueblo Publishing. 37–41.
- FABINY Tamás – PRÖHLE Gergely (2020): „Nevezd meg valódi nevünkön”, Az emlékezés gyógyítása az egyházban, Előszó, In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 2.* (Háló 3.). Budapest, Luther Kiadó. 9–13.
- FAZAKAS Sándor (2004): *Emlékezés és megbékélés, A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai.* Budapest, Kálvin Kiadó.

---

<sup>47</sup> CSEPREGI (2010), 37.

- (2011): Evangélikus tényfeltárás református szemmel, In: Fabiny Tibor (szerk.): *Hálóba kerítve, Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról*. Budapest, Luther Kiadó. 35–47.
- (2017): *Vétkezünk... Egyház a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- GÁNCSS PÉTER et al. (2014): Előszó, In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 1. (Háló 2.)*. Budapest, Luther Kiadó. 9–11.
- HOLLÓ PÉTER (szerk.) (2012): *Háttér. Állambiztonsági dokumentumok a H. N. Adventista Egyház magyarországi történetéből*. Biatorbágy, Spalding Alapítvány.
- HORVÁTH SÁNDOR (szerk.) (2014): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest, Libri Kiadó.
- ITTZÉS JÁNOS et al. (2010): Előszó, In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról*. (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 7–9.
- KARDOS ERNŐ: Amikor a püspökök belügyes spiclik is voltak.  
<https://hirklikk.hu/kozelet/amikor-a-puspokok-belugyi-spiclik-is-voltak/368773> (utolsó megtekintés dátuma: 2024. január 27.).
- KISS RÉKA – SOÓS VIKTOR – TABAJDI GÁBOR (2012): *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartóiszteknek*. Budapest, L'Harmattan.
- KÓNYÁNÉ KUTRUCZ KATALIN – PETRIKNÉ VÁMOS IDA (2017): *Ügynöksorsok – Ügynök? Sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- KOVÁCS, ÉVA (2007): Narratív biográfiai elemzés, In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*. Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 373–396.
- KOVÁCS SÁNDOR (2019): A Securitate az unitárius levéltárban, avagy hogyan cserélt gazdát egy hagyaték 1963-ban, In: *Keresztény Magvető*. 125/2019. 352–375.
- KRYSINSKA, KAROLINA – LEISTER, DAVID (2006): The Contribution of Psychology to the Study of the Holocaust, In: *Dialogue and Universalism*. 2006/16. 141–156.
- MIRÁK KATALIN (szerk.) (1995): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról. I. kötet* Budapest, MEVISZ.
- (szerk.) (1999): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról. II. kötet* Budapest, MEVISZ.
- (szerk.) (2010a): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról*. (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó.

- (2010b): Az evangélikus tényfeltáró munka története, magyarországi háttere és a bizottság működése (1990–2010), In: Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról.* (Háló 1.). Budapest, Luther Kiadó. 47–88.
- (szerk.) (2014): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 1.* (Háló 2.). Budapest, Luther Kiadó.
- (szerk.) (2020): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. Egyházvezetők 2.* (Háló 3.) Budapest, Luther Kiadó.
- MOLNÁR János (2013): *A Securitate célkeresztjében.* Kolozsvár, Kriterion.
- (2014): *Szigorúan ellenőrzött evangélium.* Kolozsvár, Kriterion.
- PÁL János (2017): *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965).* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- SCHOLZ László (1989): Egyházunk mai helyzete és lelkeszi feladataink (1956), In: *Keresztyn Igazság.* 1989/4 31.
- SOÓS Viktor Attila (2010): Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után a hatvanas évek végéig, In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban.* Budapest, Luther Kiadó – Szent István Társulat. 220–241.
- SZABÓ Gyula (2011): Az evangélikus tényfeltárás katolikus szemmel, In: Fabiny Tibor (szerk.): *Hálóba kerítve. Konferencia az evangélikus lelkészek és az állambiztonság kapcsolatáról.* Budapest, Luther Kiadó.
- TABAJDI Gábor (2013): *A III/III krónikája.* Budapest, Jaffa Kiadó.
- TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián (2008): *Az elhallgatott múlt, A pártállam és a belügy.* Budapest, Corvina – 1956-os Intézet.
- TEVELY Arató György (2016): „Viaskodjatok a hitért, mely a szenteknek adatott.” Az evangélikus tényfeltárás legújabb eredményeiről, In: *Hitel.* XXIX. 77–96.
- UNGVÁRY Krisztián (2017): *A szembenézés hiánya, Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017.* Budapest, Jaffa Kiadó.
- VAJTA Vilmos (1987): *Die „diakonische Theologie“ itn Gesellschaftssystem Ungars.* Frankfurt a. M., Lembeck.
- VARGA Katalin (2011): A transzgenerációs hatások az epigenetikai kutatások tükrében, In: *Magyar Pszichológiai Szemle.* 66. 3. 507–532.
- ZÁSZKALICZKY Pál, ifj. (2005): A késlekedés évtizede, A Magyarországi Evangélikus Egyház a 90-es években, In: *Keresztyn Igazság.* 2005/66. 18–30.